

1. kép. A temetőkápolna a déli oldal felől (2022-es felvétel)

Fig. 1. The cemetery chapel from the south in 2022

A keszthelyi Szent Miklós-kápolna külső és belső középkori falképegyüttesének feltárása és restaurálása

Nemessányi Klára

197

A mai külseje alapján historizáló-neoromán stílusú, a középkorban külső és belső falain egyaránt falképekkel díszített keszthelyi Szent Miklós-temetőkápolnát (1. kép) kevesen ismerik, talán mert elvész a keszthelyi kastély, a ferences nagytemplom vagy a Balaton strandjai és egyéb tolakodó turisztikai látványosságai mellett. Ismereteink szerint Magyarországon ezen az épületen látható a legnagyobb kiterjedésű, külső falon megmaradt falkép. A hat egész álló alakot ábrázoló gótikus freskót 2004-ben tártuk fel és restauráltuk. Az ikonográfiai ritkaságokat – mint az úgynevezett Kalászos Krisztus-ábrázolás¹ vagy a saját lenyúzott bőrét cipelő Szent Bertalan – magában foglaló falképek további gazdag képsorokkal bővültek 2022-ben a templombelsőben végzett restaurátori feltárás eredményeként, így összességében a külső és belső falképek teljes kiterjedése megközelíti az 50 négyzetmétert.² Jelen tanulmányban ez a gazdag, színvonalas mesteri munkával készült freskóegyüttes, annak tematikája, készítéstechnikája, a feltárást nehezítő kalcium-oxalát és egyéb anyagú patinarétegekkel kapcsolatos restaurátori és tudományos eredmények kerülnek bemutatásra.

A templom külső és belső állapota az 1952-es műemléki védettség alá helyezés óta³ gyökeresen megváltozott, hiszen előkerültek a gótikus falképek, bár belsejében és közvetlen környezetében régészeti kutatás még nem történt. Az épület életében két korszak jelentős: a gótika, az e korszakból származó freskóegyüttes komoly művészeti értéket hordoz, valamint az 1900-as évek eleje, amikor Vaszary Kolos hercegprímás temetkezési helyének létrehozása céljából alakították át az épületet. Helyreállítási koncepciója is alapvetően e két fő korszak együttes bemutatására épül (22. kép), amelynek teljes megvalósulása komoly támogatások nélkül sokáig elhúzódhat.⁴

1 A Kalászos Krisztus-ábrázolás az eucharisztikus *Vir Dolorum* ábrázolások csoportjába tartozik, Krisztus lábának sebeitől nővények sarjadnak, kézseibein áthatolva szőlő és búza ágazik szét. Gaylhoffer-Kovács–Bozóki 2011, 114–124.

2 A templombelsőben az összes feltárt falfelület kiterjedése 105,3 m², melyen belül a feltárt gótikus falképek becsült mérete körülbelül 33,2 m². Ehhez adódik a külső falakon elhelyezkedő, már restaurált freskók mérete.

3 A templom I. kategóriába sorolt műemlék, bár védetté nyilvánításakor a falképek még ismeretlenek voltak. Bővebben lásd Bozóki 2022, 2.

4 A kápolna és a benne feltárt falképegyüttes nem kapott elég médiavisszhangot, 2000 óta elhúzódó helyreállítási döccögve, eddig főként a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásaiból valósult meg.

A templom építéstörténete

Kevés a rendelkezésre álló biztos adat a középkori eredetű kis templomról. Építése jelenlegi tudásunk alapján nem köthető pontos évszámhoz, de eredetileg Szentmiklósszeg falu temploma volt. Ez a középkori település a Fenékpusztá irányába vezető egykori római út vonalán, déli irányban terült el. A Keszthely környéki ősi települések magvai a 15. század végére egybeépültek a ferences nagytemplom körüli résszel. Ekkor ezt a területet Szent Miklós városrésznek nevezték.⁵

A Szent Miklós-kápolna egyenes záródású, dongaboltozattal fedett szentélyéhez kissé ferde tengellyel csatlakozik a téglány alaprajzú hajó (22. kép). Déli kapuja nem volt, nyugati bejárata formailag teljesen megegyezik a ma használt bejáratral, a kapu béléletében az eredeti festés is megmaradt. A templom építőanyaga szürke, lapos, tört kövekből áll sarokarmírozás nélkül, egyszerű alaprajza alapján a Balaton-vidéki középkori templomok sorába illeszthető.

A középkori falképek kívül-belül fedték a falakat, freskótechnikával készültek, mindmáig bizonytalan datálásuk nagyjából az 1390-es évekre tehető.⁶ Az eddig a művészettörténészek által fellelt legközelebbi analógiák a mai Szlovénia területén található Velika Nedelja és Ormosd irányába mutatnak.⁷ A középkorban a falképek magassága fölött nagy valószínűséggel síkmennyezet boríthatta a belső teret. A famennyezet feletti falrészek a padlástérbe kerültek, vakolatuk már kevésbé igényes kialakítással készült, nem voltak besimítva, sem meszelve. A külső falképen egy sorban egymás mellett álló szenteket ábrázoltak: balról jobbra haladva Szent Péter látható a mennyek hatalmas kulcsával, mellette Szent Márton a koldussal. A szentély déli falán Lélekmérő Szent Mihály arannyal mérleggel és lángpallossal, mellette külön képkeretben a lenyűzött bőrét cipelő Szent Bertalan, majd a keleti szentélyfalon püspöki ornátusban Szent Miklós, és a sort a szentély keleti ablakánál a Kalászos Krisztus zárja.

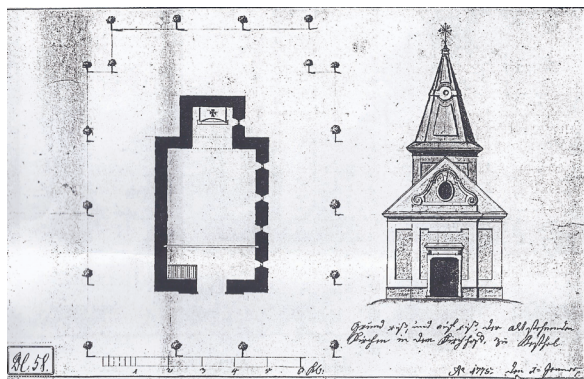
Bent a templom szentélyében *Maiestas Domini*-ábrázolás, a hajóban két egymás felett elhelyezett képsorban Krisztus életéből vett jelenetek és szentek alakjai láthatók. Minden jel arra mutat, hogy már a török hódoltság előtt megrongálták és lemeszelték a gótikus freskókat.⁸ A vastag kőfalak a török hódoltság alatt beomlottak, a templom sokáig elhagyottan állt. 2000-ben, a külső felújítása során levert későbbi vakolatok nélkül tudtuk tanulmányozni a falszövetet, főképpen a déli falon. A kiomlás a déli fal közepét erősebben érintette, a sarkok felé magasabban maradtak meg a középkori falak. A templombelsőben sanyarú állapotú, zuzmótelepekkel benőtt, vastagon szennyezett falfelületeket tártunk fel, akárcsak a külső falakon, ezek arra utaltak, hogy az épület igen hosszú időn keresztül tető nélkül, romosan állt.

5 Koppány–Péczy–Sági 1962, 26–27.

6 Gaylhoffer-Kovács–Bozóki 2011, 134–135.

7 l. m. 124–131.

8 Nemessányi 2004, 1–2.

2. kép. Hofstetter Kristóf átépítési terve 1775-ből

Fig. 2. Reconstruction plan by Kristóf Hofstetter from 1775

hajó középtengelyeinek jelentős eltérését, ferdeségét nem rögzíti. A középkori templomot először 1717-ben építették újjá, a falakat megmagasították, majd 1775-ben újra átalakították. Ekkor torony került a szentély fölé, a nyugati bejárat fölé volutás barokk oromzatot emeltek, és a déli oldal négy lőrésablakát nagyobbakra cserélték.

3. kép. A déli oldal falszövege 2000-ben; vörössel a megmaradt középkori falak vonalát, zölddel a magasan elhelyezett két befalazott ovális barokk ablakot jelöltük; a másodlagos helyzetben befalazott középkori szárköveket az első újjáépítéskor (1717) helyezhették a falba, az ovális ablakok valószínűleg a második barokk átalakításhoz (1775) köthetők
Fig. 3. The wall fabric of the southern wall in 2000; red line marks the level of the surviving medieval walls and the green circles high on the wall indicate the position of the two walled-up oval Baroque windows; the medieval headstones built into the wall in a secondary position could have been placed there during the first reconstruction (1717), the oval windows are probably related to the second transformation in Baroque style (1775)

1909-ben a templomot Schadl János és Sztehlo Ottó tervei alapján historizáló – neoromán stílusban építették és öltöztették át. „A nagytemetőben levő kopott külsejű kápolna renoválását megkezdték. Lebontották a tornyot és a tetőt. A falak nagyjában megmaradtak, csak nagyobb ablakokat vágnak beléjük. A díszesebb tornyot már építik is.”¹⁰ Néhány évvel később a keszthelyi születésű Vaszary Kolos¹¹ még életében rendelkezett nyughelye felől, és a templomban a Szent Miklós-kápolna mellé építve alakíttatta ki kriptáját (4. kép). A kriptába vezető ajtó fölött helyezték el Vaszary Kolos üvegmozaikból rakott bíborosi címerét, míg a krypta egyetlen ólmozott üveglakájában egy fénykép alapján készített portréja látható. A krypta kialakításával egy időben cementes járólappal burkolták a padlót és az oldalfalak alsó 170 cm-es sávját, valószínűleg a talajvíz szigetelése céljából.

4. kép. A Vaszary-krypta

Fig. 4. The Vaszary crypt

A templombelsőben ugyanekkor enyves kifestés készült (4–5., 8–9. és 11–12. kép). A festés tervezőjére, kivitelezőjére nézve nincs adat, de a stílus és a motívumok feltűnően hasonlítanak a keszthelyi ferences nagytemplom Szent Anna-mellékkápolnájában látható festésre. Amikor 1915-ben Vaszary Kolost a templom északi falához toldott kriptába te-

10 *Keszthelyi Hírlap*, 1909. június 13. Idézi Koppány–Péczy–Sági 1962, 134.

11 Vaszary Kolos Ferenc (Keszthely, 1832–Balatonfüred, 1915) pannonhalmi főapát, bíboros-hercegprímás, 1891–1912 között esztergomi érsek. Hamvait 1981-ben átszállították az Esztergomi Bazilikába.

mették, részben megújításra és átfestésre került a belső enteriőr, és az északi fal figurális képét, a Könyörületes Krisztust (8. kép) ekkor teljesen átfestették. 1935-ben részben ismét átfestették a templombelsőt, ekkor is enyves festéket használtak. A kápolnát a második világháborút követően 2000-ig ravatalozóként használták, idővel azonban állaga méltatlanná vált mindennemű szertartás végzésére, ezért a 2000 körüli időktől kezdve inkább a kápolna előtt – a szabadban – ravataloztak.

5. kép. Feltárás előtti állapot a karzatról nézve

Fig. 5. The interior before conservation, viewed from the gallery

A Szent Miklós-kápolna restaurálása az eltelt évek tükrében

2000-re halaszthatatlanná vált a kápolna teljes külső felújítása: kicserélték a tetőhéjazatot, műköő lábazatot készítettek a külső falakra, az épületet újravakolták.¹² A leromlott állagú vakolat leverése közben kerültek elő a középkori falképek. A külső tatarozás költségvetésébe akkor nem fért bele a falképek restaurálása, ezért négy éven keresztül deszkaburkolat védte a szentély külső falain megtalált freskókat. 2001-ben kutattuk meg a belső falakat, és a restaurátori kutatási dokumentációban beszámoltunk a belső falakon található középkori

¹² Az építész-tervező Kruppa Nándor volt. A felújítás a keszthelyi Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplom megrendelésére készült.

falképekről is.¹³ 2004-ben restauráltuk a külső falképeket az NKÖM támogatásával,¹⁴ de a védőtető elkészülésére 2006-ig várni kellett.

2022-re az első restauráláskor alkalmazott hidrofobizáló szer¹⁵ már elvesztette hatását, a rendkívül értékes külső falképek védelmében halaszthatatlanná vált állagvédelmük. A templombelső feltárására 2022-ig sem sikerült támogatást, anyagi forrást találni, ezért ugyanebben az évben pályázatot¹⁶ nyújtottunk be a Nemzeti Kulturális Alaphoz, amelyben hármas célt tűztünk ki. Szerepelt köztük a külső falképek retuskorrekciója és hidrofobizálása, a jelenlegi belső enteriőrfestés dokumentálása és archiválása a gótikus falképek feltárása előtt, valamint a gótikus falképek feltárása, tisztítása és konzerválása a templombelsőben. A nyertes pályázat – az igényelthez képest csökkentett – pénzügyi keretét Keszthely Város Önkormányzata egészítette ki, amelyből a tervezett feladatokat 2022 őszén meg tudtuk valósítani.¹⁷

A külső falképek retus-korrekciója és hidrofóbizálása

A restaurálás első ütemét a 2004-ben általunk restaurált külső freskók felújító restaurálása képezte. Szükség volt a kissé elkopott, elhalványodott retus korrekciójára, valamint a hidrofobizálás megismétlésére a falképek állagvédelme céljából.

A falképek állapotának felülvizsgálata után megállapítottuk, hogy a 2004-ben kivitelezett restaurálás egyetlen szemponttól eltekintve megfelelő. A tömések anyagát akkor kiváló minőségű, speciálisan a helyszínre kiválasztott Remmers Historic-Mörtel vakolatok rendszeréből állítottuk össze, szakértő javaslata alapján.¹⁸ Az eredeti vakolat kemény, erősen meszes, falazathoz simított freskóvakolat. A restaurálás kiegészítő anyagaiként szándékosan lágyabb, porózusabb szerkezetű vakolatokat és töméseket alkalmaztunk. A lábazati működő borítás és a falképek felülete között elhelyezkedő vakolatrendszer nemcsak kiváló fizikai tulajdonságai miatt, de esztétikai szempontból is jól vizsgázott: a pigmentekkel színezett, kézzel bedolgozott, fasímítókkal bedörzsölt, festetlen felületű vakolat a megmaradt

13 Nemessányi 2001. A kutatást Boromisza Péterrel végeztük.

14 A falképek restaurálását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Veszprémi Érsekség támogatta. A restaurálást Nemessányi Klára vezetésével Boromisza Péter, Gyarmati András és Heitler András festmény-restaurátor-művészek végezték 2004. április 20. és június 28. között. A munkáról 2 eredeti példányban készült dokumentáció (2004. 07. 15.), szöveges részét Nemessányi Klára írta, az abban látható felvételeket Boromisza Péter, Heitler András és Nemessányi Klára készítették.

15 Funcosil SN szilán/sziloxán alapú impregnációszer, Remmers.

16 Nemessányi Klára: *Keszthely, Szent Miklós-temetőkápolna külső és belső falképegyüttes*. Festőrestaurátori terv, 2022. 02. 21.

17 A 2022 augusztusától 2022 októberéig tartó restaurálásban a külső falakon a 2004-es festményrestaurátor csapat dolgozott, a templombelsőben a gótikus falképek feltárását Boromisza Péter és Nemessányi Klára végezték, Gyarmati András mellett Cseh Németh Ádám és Mathias Mauri asszisztensekkel. A munkáról készült dokumentációt (Keszthely, Szent Miklós-kápolna külső és belső középkori falképegyüttes. Festő-restaurálási dokumentáció I–II. kötet. 2023. január) Nemessányi Klára állította össze.

18 Asztalos Éva műemléki szakértő javaslatai alapján a következő anyagok kerültek felhasználásra: alávakoláshoz Funcosil Grundputz WTA sőtároló alapvakolat, kiegyenlítő vakolatnak Funcosil Sanierputz-WTA felújító vakolat, felszíni vakolatnak Grobenputz és Feinputz 1:1 arányú keveréke, melyet téglaporról és vas-oxid-sárgával színeztünk.

gótikus töredékeket harmonikusan öleli körbe (6. kép). A porózusabb felületű tömések felületén a retus festékrétege azonban kopásnak indult, mivel a 2004-ben alkalmazott hidrofobizáló szer már nem tudta ellátni feladatát.

6. kép. A külső freskók a 2022-es munka után

Fig. 6. External frescoes after conservation in 2022

Az újabb retusálás előtt a tömések felszínét a teljes restaurált felületen belül rögzítettük, hogy a porózusságát csökkentsük.¹⁹ Az eltelt évek alatt bebizonyosodott, hogy a retus anyagai jóval kevésbé időtállóak, mint az eredeti, freskós kötésű (és konzervált) anyagok, és bár csak szükséges mértékben kívántunk hozzányúlni saját munkánk felületeihez, helyenként több retus alkalmazásával, az egyértelműen kiegészíthető részletek határozottabb összekötésével jobban értelmezhetővé vált a falkép. A keretek és kontúrok összekötése sokat segít a töredékes látvány könnyebb befogadásában (7. kép).²⁰ Elvégeztük a hidrofobizálást,²¹ amely a vízlepergető hatást várhatóan további tíz évig biztosítja.

19 A szigeteléshez Lascaux Hydrogrund akrildiszperziót használtunk 6:1 arányú vizes hígításban, kis ecsettel felhordva.

20 A retusáláshoz Remmers termékeket használtunk, eddigi gyakorlatunk alapján a tiszta művészpigmenteket diszpergált mészsze (Kalkfarbe) keverve. A megfelelő kötést Remmers Haftfest / ZM HF akrildiszperzióval biztosítottuk.

21 A falképek és a kiegészítő vakolat felületeit Funcosil SN szilán/sziloxán impregnálóval kezeltük, ugyanúgy, mint 2004-ben.

7. kép. A szentély keleti falán balra Szent Miklós püspök ábrázolása, jobbra az ikonográfiai ritkaságnak számító „Kalászos Krisztus”

Fig. 7. Representation of Bishop St. Nicholas (left) and an iconographic rarity, a 'Christ with ears of wheat' image (right) on the eastern wall of the sanctuary

A jelenlegi belső enteriőrfestés dokumentálása és archiválása a gótikus falképek feltárása előtt

A leromlott állagú templombelsőben a feltárást megelőzően dokumentáltuk az 1909-ben historizáló-neoromán stílusban kialakított, de azóta nagyrészt elpusztult enteriőr enyves kifestéssel készült falképeit. A fotódokumentációból, méretezett rajzokból, manuálék-
ból álló anyagot a dekoráció fóliára

átrajzolt részleteivel is kibővítettük. Mivel a 20. századi kifestés többnyire megsemmisült, nem restaurálható állapotúnak ítéltük őket. A dokumentáció célja az volt, hogy a későbbi feltárás során eltávolított 20. századi kifestés rendszerét archiváljuk, fotókon megőrizzük az utókor számára, ugyanakkor a dokumentáció a rekonstrukció lehetőségét is nyitva hagyja. Rekonstrukciónak létjogosultsága – véleményünk szerint – csak azokon az épületrészekben van, ahol a középkori falakon megmaradt gótikus falképek nem kerültek feltárássra, vagy ahol azok a falak már egyáltalán nem léteznek. Ilyen terület például az hajó északi fala (8. kép), ahol a freskótöredékek jelenléte ugyan nem volt kizárható, de azok mennyisége és minősége is kétséges volt. Egyrészt kegyeleti okból nem tártuk fel ezen a falon a gótikus réteget; a restaurátori tervben előre meghatározott célunk volt az északi fal 20. századi figurális képének megtartása. Másodsorban az erősen megbolygatott és átépített északi falon az ajtók beépítése során a középkori vakolat nagy felületen pusztulhatott el. A gótika és a 20. század eleji festészeti emlékek együttes bemutatása gondos mérlegelés után kerülhet majd kivitelezésre. Az 1909-es díszítőfestés rekonstruálható lesz a mennyezeten a párkány alatti felületig, a déli fal ablakbélleteiben és a Vaszary-kriptában. Véleményünk szerint restaurálható az északi falon lévő figurális kép. A karzatnak napjainkban nincsen, de már a távolabbi múltban sem volt használati értéke, szerepe; elbontását a gótikus falképek helyreállításának alapfeltételeként határoztuk meg, hiszen három gótikus falképet is félbevág (9–10. kép).

8. kép. Az 1909-ben kialakított enteriőr északi fala a feltárás előtt: balra a sekrestyébe, jobbra a kriptába vezető bejárat
Fig. 8. The northern interior wall as decorated in 1909 before conservation, with the entrance to the sacristy on the left and to the crypt on the right

9. kép. A templombelső nyugati oldala a karzattal feltárás előtt (2022-es fotó)
Fig. 9. The western side of the interior with the gallery before the uncovering of the Gothic murals (2022)

10. kép. Falképek a karzat járósíntje felett, a három kép a járósínt alatt folytatódik

Fig. 10. Murals above the gallery level; the three murals continue below the gallery level

11. kép. A szentély feltárás előtt

Fig. 11. The sanctuary before the uncovering of the murals

12. kép. A szentélyben feltárt gótikus freskók részlete

Fig. 12. Detail of the Gothic frescoes discovered in the sanctuary

A gótikus falképek feltárása, tisztítása és konzerválása a templombelsőben

2022-ben a kápolna belső falfelületein jelentős mennyiségű, különösen értékes gótikus freskóciklus töredékeit tártuk fel. A kápolna belső falait teljes terjedelmükben kifestették, a hajó oldalfalain két egymás fölött elhelyezett képsorban ábrázolták Krisztus életét és a szentek alakjait. A lábazatot a festészeti hagyományoknak megfelelően körbefutó, fehér alapon sablonmintával díszített függönyök ékítették, a hajó tere a képek vonala felett nagy valószínűséggel sík famennyezettel volt fedve.

A feltárás során eltávolításra került az 1909-ben kialakított szemcsés vakolat, amely a roncsolt állapotú gótikus freskókat fedte. Vastagsága 2,5–9 cm között váltakozott, a felhordott vakolattal igyekeztek a falazat hullámosságát kiegyenesíteni. A nagy szemcsék, kőpor, kavicsok miatt ez a vakolatanyag egyébként sem volt alkalmas a vékony rétegben történő felhordásra.

A feltárás során néhol megtaláltuk a kalapácsütésekkel érdesített, azaz bepikkelt gótikus falképek (16. és 32. kép) felszínén a két barokk építési periódus meszelt vakolatait. Ezek jóval vékonyabbak voltak, és felületükön kizárólag meszelést találtunk. A barokk vakolatrétegek már csak szigetszerűen voltak jelen, ebből arra következtettünk, hogy 1909-ben a mozgó, bizonytalanul tapadó vakolatrészeket és a korábbi meszelésmaradványokat leverték. Ekkor nyilvánvalóan napvilágra kerültek a gótikus falképek, már akkor is erősen roncsolt állapotban. A falfelületekre azok letisztítása nélkül vakolták fel az indokolatlanul

vastag és erős, nagyszemcsés vakolatot. A templombelső 1909-es átépítés előtti állapotáról fénykép, akvarell, egyéb dokumentum nem ismert. Mai szemmel igazán érthetetlen, hogy sem a MOB²² alkalmazásában álló építész, Sztéhlo Ottó, sem Vaszary Kolos nem tulajdonított semmilyen értéket a falképeknek.²³ Úgy gondoljuk, a megrendelő szándéka ebben az esetben előbbre való volt minden más szempontonál.

a)

b)

13a–b kép. Áldó Krisztus alakja a) feltárt, illetve b) tisztított állapotban

Fig. 13a–b. The figure of Christ Blessing after a) uncovering and b) cleaning

A feltárás különböző méretű vídiabetéses feltárákalapácsok segítségével, mechanikusan történt. A lábazaton az 1909-ben elhelyezett mintás cementlapok alatt cementes, fröcskölt gúzréteget találtunk, amelybe beágyazták a burkolóelemeket. Keménysége miatt ezt az erősen cementes réteget csak gépek segítségével tudtuk eltávolítani, ez a falak alsó, körülbelül 170 cm-es sávját érintette. Az ütve fúró gépek után a finom feltárást kézzel folytattuk tovább, bár a cement rendkívül kemény kérget képezett a freskók felszínén. A száraz, kézi tisztítást hosszan tartó, fáradtságos mechanikus módszerrel, bronzkefék, ecsetek, cserélhető pengéjű orvosi szikék²⁴ segítségével végeztük.

a)

b)

14a–b kép. Mária arca a) feltárt, illetve b) tisztított állapotban

Fig. 14a–b. The face of the Virgin after a) uncovering and b) cleaning

22 Műemlékek Országos Bizottsága, az épített örökség védelmére létrehozott, 1881–1949 között működő testület.

23 A téma mindenképpen megérne egy átfogó művészettörténeti kutatást az 1909-es építéssel kapcsolatos dokumentumok beemelésével.

24 Több mint száz pengét használtunk fel, a külső falakon 2004-ben még üvegceruzával dolgoztunk.

a)

b)

15a–b kép. A Lázár feltámasztása-jelenet részlete a) száraz tisztítás, illetve b) citromsavas kezelés után
Fig. 15a–b. Detail of the 'Raising of Lazarus' scene after a) dry cleaning and b) treatment with citric acid solution

Injektálásra a bepikkelt, szétkalapált felületek miatt sok helyen volt szükség. A legveszélyeztetettebb felületek a szentély déli ablaka és az ülőfülke, valamint a szentély dongaboltozatának egyes részei voltak. Az injektáláshoz többféle anyagot használtunk, attól függően, hogy mekkora üreget vagy elválást kellett rögzíteni.²⁵ Az injektált felületeket vakolatszélezéssel rögzítettük, amely szilárd támaszt ad a felszaggatott felületnek.

A száraz tisztítás után a rendkívül vastag, keményre páncélosodott, vízkővel borított, zuzmók és gombák által károsított felületeken citromsavas kezelésre is szükség volt, mivel a freskókat takaró kéregszerű bevonat nem reagált a más esetekben feltáráshoz használt vegyszerekre (15–16. és 19. kép).²⁶ A zuzmók látványa miatt (20. kép) számítani lehetett kalcium-oxalát jelenlétére,²⁷ ezért az elemzésre küldött anyagminták vizsgálati céljai közt szándékosan kerestük a kalcium-oxalátot, amely röntgendiffrakcióval volt kimutatható.²⁸ A mikroszkópos keresztmetszet-csiszolatokon ez a kéreg kékesen lumineszkál, elválasztó sáv vagy határvonal nem látható az egyenetlen felszínű vakolat és a kalcium-oxalát kéreg között (21. kép).²⁹

25 Meszes-hidraulikus habarcsokat (VAPO Injekt 01, PLM-A), illetve különböző akrilátoldatok (Plextol B500, Lascaux Hydro-Grund) vizes oldatait használtuk.

26 Például vizes lemosásra, triammónium-citrát-oldat használatára. A lúgos vegyszerek, mint az ammónium-karbonát vagy a különböző Selecton-szalmiákoldatok, értelemszerűen nem is bonthatják a meszes alapú vagy egyéb kérgesedett szennyező rétegeket.

27 A kalcium-oxalátok kialakulását általában mikroorganizmusok közreműködésére lehet visszavezetni, mégpedig gombák, baktériumok és zuzmók tevékenységére, melyek oxálsav-kibocsátásuk révén a kalcium-karbonátból kalcium-oxalátot képeznek (Nemessányi 2004, 47). Harminc évvel ezelőtt a diplomamunkám, egy bőrében leválasztott freskó (Bernardino Mezzastis: *Folignói Madonna*, Szépművészeti Múzeum, Itsz. 1294) felületén találgattam először a kalcium-oxaláttal, ahol maradandó elváltozásként a kék azuriton oldhatatlan barna réteget alkotott, összeépülve a freskó anyagaival (Nemessányi 1993).

28 A vizsgálatot Szabó Máté (intézeti mérnök, HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet) végezte 2022 novemberében.

29 Vihart 2022, 34–36.

16. kép. A nyugati fal felső képsorának első képén a Bevonulás Jeruzsálembe vagy a Megkísértés-jelenetet feltételezzük, háttérében középkori város háztetőit ábrázolták; a kép a száraz tisztítás és a citromsavas kezelés eredményének különbségét szemlélteti

Fig. 16. Probably an 'Entering Jerusalem' or a 'Temptation' scene with rooftops in the background in the first image in the upper row on the western interior wall. The photo demonstrates the difference between the results of dry cleaning and citric acid treatment

Egyéb nyomokból ítélve a romos épületben tűz okozott további károkat, melynek következtében egészen nagy magasságig megfeketedtek a falképek, még fent a karzati szinten is nehezen, vagy egyáltalán nem eltávolítható kormot találtunk a felületeken. A tűzvészkor a freskók felszíne már bepikkelt és zuzmóval borított volt, és nem mindenütt fedte a későbbi meszelés vagy vakolat, ami megvédhette volna az égéstől és a mikroorganizmusoktól a falképeket. A hajó nyugati falán és a délnyugati sarokban kőkemény, kérgessé vált felületekkel találkoztunk, ezeken a területeken majdnem teljesen visszafordíthatatlan károkat okozott az égés. Az itt kialakult 0,5–1 mm vastagságú kalcium-oxalát kérget az égés kikeményítette, a korom a vastagságát tovább hizlalta, színét feketére-szürkésfeketére színezte (18. kép).

Az eltérő koncentrációval³⁰ alkalmazott citromsavas lemosást a különbözően fedett felületek igényei alapján szivacsokkal, puha kefékkel, keményebb ecsetekkel végeztük, melyet vizes öblítés követett. A mészfátyol eltávolítására gyengébb oldatot készítettünk, a kérgesedett, vastag bevonatokra erősebb citromsavoldatot használtunk. Néhány

30 A citromsavas oldat koncentrációját 2 és 15 százalék között változtattuk.

helyen az eljárást többször meg kellett ismételni, hiszen a kemény, vastag, kalcium-oxalát-tartalmú kéreg³¹ a savas lemosás után is csak mechanikusan volt vékonyítható (17. kép). Citromsavas kezelést kaptak a cementes lábazati részek alól feltárt töredékek, a délnyugati sarok megégett részletei és a Feltámadás kép elfeketedett, kormos részei (17. és 19. kép), melyeknél a savas bontás után éles szikével kaparva tudtuk láthatóvá tenni a freskók felületét.

17. kép. A kérgesedett felület mechanikus vékonyítása orvosi szikével
Fig. 17. Mechanical reduction of the crust surface with a medical scalpel

18. kép. A megégett, kérges felület feltárás közben
Fig. 18. The burnt, crusty surface during removal

a)

b)

19a–b kép. Freskórészlet citromsavas és mechanikus feltárás a) előtt és b) után

Fig. 19a–b. Fresco detail a) before and b) after mechanical cleaning and citric acid treatment

a)

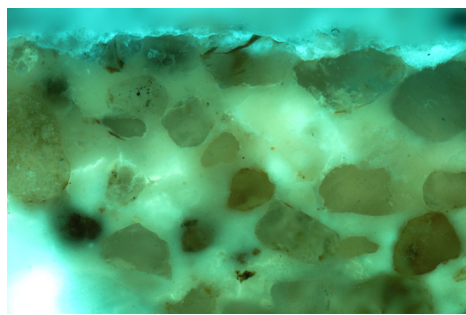
b)

20a–b kép. Elhalt zuzmótermőtestek a freskó a) felületén, illetve b) a róla készült közelebbi felvétel

Fig. 20a–b. a) Dead lichen cortex on the surface of a fresco, b) magnified detail

a)

b)

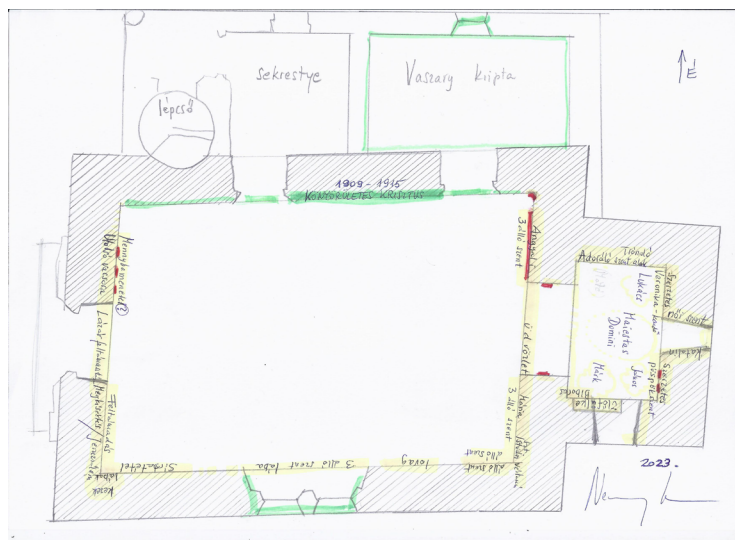
21a–b kép. A vakolatból készített mikroszkópos keresztmetszet-csiszolatról készült felvételek a) normál, b) UV-B-megvilágításban (10× obj.)

Fig. 21a–b. Thin section images of the plaster in a) normal and b) UV B excitation (10× magnification)

A kápolnában az oxalát és az egyéb kéreg jelenléte elsősorban konkrét, megoldandó restaurátori feladat volt, olyan probléma, amelyre azonnali megoldást kellett találni és csak másodsorban jelentett tudományos feladványt. A kalcium-oxalát kéreg eltávolítása nem mindenhol sikerült maradéktalanul, helyenként csupán annyira sorvasztottuk le, hogy az ábrázolások láthatóak legyenek és a felület retusálhatóvá váljon. A Szent Miklós-temető kápolnában végzett munka nem adott arra keretet, hogy egyéb módszerekkel kísérletezzünk, hiszen a szélesebb spektrumú tudományos vizsgálatok³² elvégzésére több idő és anyagi támogatás lett volna szükséges, mint ami rendelkezésre állt.

A feltárt falképek állapota és felépítő anyagai

A templom 1909-es újjáépítésekor a gótikus falképeket és a meszelt, későbbi vakolatokat kalapácsütésekkel sűrűn felszaggatták, hogy az eltakarásra használt új, nedves vakolat meg tudjon kapaszkodni és ne csússzon le. A pikkelés a különböző felületeken más és más sűrűséggel és mélységben jelentkezett, attól függően, hogy a szerszámmal mennyire volt elérhető a felület.

22. kép. A különböző festési korszakokat bemutató alaprajz a templomról; piros szín jelzi az építéskori, sárga szín az 1390-re datálható festést, míg a zöld szín az 1909-es átfestést

Fig. 22. The layout of the church with the marking of the different periods of the interior painting; red marks paintings from the time of construction, yellow indicates paintings dated to 1390, and green marks the overpainting made in 1909

32 A kalcium-oxalát témában érdemes lenne tovább kutatni és a hazai előfordulásokat összegyűjteni. Fontos volna a magyarországi restaurátorok összefogása egy közös adatbázis létrehozására, ahol az általunk vizsgált, vizsgáltatott anyagminták adatainak hozzáférhetővé tételével egymás munkáját segítve valóban tudományos eredményeket érhetnének el. A gyakorlati tapasztalatok megosztása szintén sokat segíthetne egy-egy problematikus, konkrét feladat megoldásánál.

Az építéskori (13. század vége vagy 14. század eleje), tehát első periódusú réteg feltáruló töredékein túlnyomóan vörös színű festésnyomokat találtunk a különböző falakon és a diadalív belső lapján is, melyek egy része feltehetően felszentelési kereszteteket ábrázolhatott. A diadalív bal oldalán a feltárás során egyszerre két, egymáson fekvő középkori, festett vakolat töredékeit találtuk meg az alsó és a felső képsorban egyaránt, melyek egymással keveredő rétegei nehezítik azok értelmezését (23. kép). Az első, építéskori falképréteg anyagai némileg eltérőek a második gótikus átfestés anyagaitól: a vakolat vékony, egyrétegű, a fekete pigment ásványi eredetű, a vörös festéket szerves kötőanyaggal hordták fel. Ezzel a korábbi gótikus falképlettel a templom építése az eddig feltételezetttnél korábbra datálható.

a)

b)

23a–b kép. A diadalív bal oldalán feltárt két középkori, egymással keveredő festésréteg a) sűrűfényes és b) normál felvétele; az alsó rétegen az alakok kisebb léptékűek: ezen megjelenik egy copfos királylány, egy sűrű gombsoros mentében előrelépő, jobb kezében kancsót tartó alak, aki a bal kezében széles szájú poharat nyújt át valakinek; a felső rétegen jól látható a mintás belésű sárga ruha, balra sablonminta-maradványok egy másik szent ruhájának felületéről Fig. 23a–b. Mixed layers of two medieval murals on the left side of the triumphal arch in a) raking light and b) normal illumination; the figures are smaller on the lower layer: a princess with braids, a figure in a buttoned garment, stepping forward, holding a jug in his right hand and handing a wide-mouth glass to someone with the left; the details of the painting on the upper layer include the patterned lining of a yellow garment and remnants of a template-patterned cloth of a saint on the left

A második réteg a gótikus freskók azon rétege, amelyet a kutatásra alapozva kerestünk, és amely megegyezik a külső falakon megtalálható falképréteggel. Ez a festési periódus (feltételezések szerint 1390 körül) minden bizonnyal az egész templomot érintette. Közvetlenül az első periódusú falképekre hordott sárgás színű vakolatának anyaga kemény, meszes, egy- vagy kétrétegű, kiváló minőségű, kötőanyaga erős, égetett mészből készült, felszíne fémsimitókkal erősen simított. A vakolat falazatkövető, síkja hullámszó, vastagsága a néhány millimétertől a másfél centiméterig terjed, átlagosan 0,3–1 cm vastagságú, egyenlő arányban használt szitált homokból és oltott mészből készítették. A mikroszkópos vizsgálatok szerint a töltőanyagok közt véletlenszerűen, de megtalálható kismértékben a téglapor- és a faszéntörmelék is.³³ Vastartalmú sárga és vastartalmú vörös pigmenteket

használtak. A zöld réztartalmú pigment, karbonátos kötésben, amely néhol elszíneződött, elfeketedett. Kék pigment nem volt kimutatható a minták között, a kék színhatást meszes közegben alkalmazott növényi eredetű szénfekete pigment adja. A figurális képeken a háttérrel adó kék eget szekkóban festhették meg, sajnos ezek a pigmentek 2022-re szinte teljesen eltűntek.

A 2000-ben megismert külső falszövegről (3. kép) leolvasható volt a belső falképek várható előfordulási helye. A középkori falazat állva maradt részein mindenhol megtalálható volt a gótika festett vakolatrétege. A szentély (11–12. és 24–25. képek) nem dőlt össze, a dongaboltozat kő anyaga csak átrepedt, de ép maradt, viszont az átépítések miatt a két résablak erősen megsérült. 1909-ben a nagyobb méretű, íves zárású déli oldali ablakot belevágták a középkori falazatba, ezzel szétroncsolták a gótikus ablak jobb oldali részét és az ülőfülke bal oldalát (24. kép). A 2004-es helyreállítás során az ablakok feltételezett külső középkori formáit a megtalált szárkövek és szemöldökkövek alapján rekonstruáltuk. A jelenlegi feltárás alkalmával a fentebb említett ablak belső részletei erősen töredékes állapotban tárultak fel.

a)

b)

24a–b kép. A szentély déli fala, a szétroncsolt gótikus ablak és a még félig befalazott ülőfülke viszonya

Fig. 24a–b. The relationship between the destroyed Gothic window and a halfway bricked-up niche in the southern wall of the sanctuary

A feltárt részletekből kiserkeszthető, rekonstruálható az egykori ablak. A résablaktól jobbra, az ablak könyöklője alá szorulva megtaláltuk az ülőfülkét, amelynek jobb oldalát részben feltártuk. Az ülőfülke bal oldalát statikai okok miatt nem lehetett kibontani, az a fölötte álló vastag fal bedőléséhez vezetett volna. Az ülőfülke a felületén található vakolat- és meszelésnyomok, valamint a befalazáshoz használt téglák és a rajtuk fekvő enyves festésű vakolat alapján egészen a 20. századi átalakításig használatban volt, azt csak Schadl János és Sztehlo Ottó terve alapján falazták be. Az 1909-es átalakítás során ugyancsak levésték, kerekítették a diadalív egykori, enyhén csúcsíves nyílását, de a diadalív mindkét oldalán megmaradt keret és kísérő vonalak alapján elég pontosan kiserkeszthető az eredeti ív vonala. Szentségtartó fülkét nem találtunk. A gótikus járószint a jelenlegi burkolat alatt 10–30 cm-re lehet, ennek pontos meghatározásához régészeti kutatás szükséges.

A gótikus falképcikluson feltárt ábrázolások ikonográfiai programja

A freskóciklus töredékes, csonka állapotban is komoly értéket képvisel. Az ábrázolások témái nagyrészt meghatározhatók a fragmentumok adta támpontok alapján, a korban használt képtípusok ismeretében. A freskókról leolvasható határozott kézjegyek, ábrázolási tradíciók, sémák, stílusok alapján a megnövekedett mennyiségű, frissen feltárt képanyag sokkal könnyebben beilleszthető a már ismert gótikus falképek fonalába.

A szentély falképeinek ikonográfiai programja

A téglalap alaprajzú kis szentély dongaboltozatán a *Maiestas Domini* ábrázolás látható, az áldást osztó Atyaisten töredékes alakja szivárványos mandorlával körülveve. Körülötte a négy evangélista szimbólumából csak három maradt meg: a déli oldalon balról Szent János evangélista sas képében, mellette jobbról Szent Márk oroszlán képében (25. kép), az északi falon csak nyomokban kivehetően Szent Lukács ökör képében. Az evangélisták irattekercsek formájában mutatják evangéliumukat, trecento hagyományú négykaréjos keretek veszik körül őket.

A szentély keleti falán észak felé bottal ábrázolt két szerzetes szentet, egy Veronika-kendőt felmutató tiarás pápa töredékét, dél felé keresztes mintájú főpapi ornátusban, püspöksüveggel és bottal ábrázolt, ismeretlen püspökszent erősen töredékes álló alakját tártuk fel.

Az északi oldalfalon középen vörös ruhás, trónoló szent apró maradványai sejlenek fel. Mellette az ábrázolási tradíciók alapján mindkét oldal felől bizonyára adoráló alakok voltak, ma már csak a bal oldali alak ruhájának részleteit tudjuk bemutatni. A keleti ablakbélletben koronás női vértanú szentek ábrázolásai kerültek elő. Az északi oldalon egy pálmaággal ábrázolt női szentet (26. kép), a déli oldalon a nyakát átvágó kardra mutatva Szent Katalint (27. kép) festették meg. A déli oldalfalon az ülőfülke és a diadalív között egy rózsaszínes ruhájú, bíborosi kalapot viselő szent alakjának töredékei kerültek felszínre.

25. kép. János és Márk evangélisták szimbolikus ábrázolásai a déli falon

Fig. 25. Symbolic representations of St. Mark and St. John on the southern wall

26. kép. Női szent alakja az ablakbéllet bal oldalán

Fig. 26. The figure of a female saint on the left side of the slit window

27. kép. Szent Katalin alakja az ablakbéllet jobb oldalán

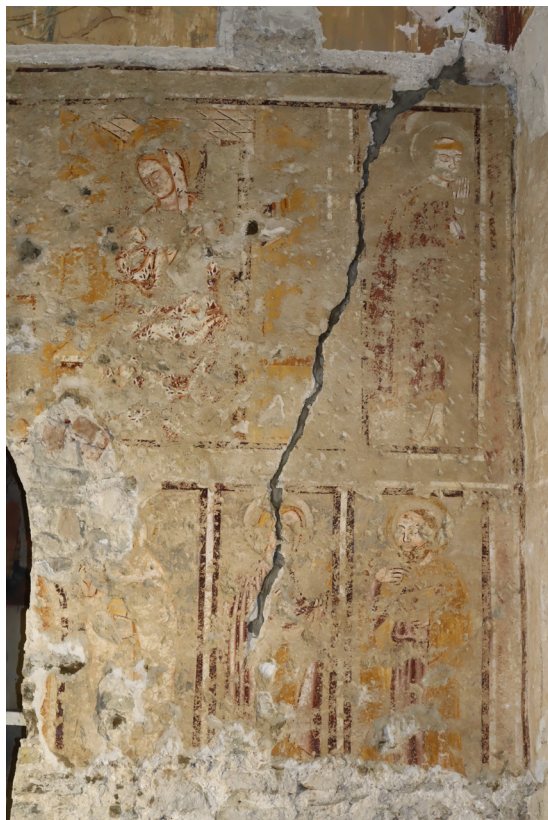
Fig. 27. The figure of Saint Catherine on the right side of the slit window

A hajó falképeinek ikonográfiai programja

A hajóban a diadalív homloklapján (28. kép), a felső képsor közepén az angyali üdvözet ábrázolása volt látható, melyből Mária ülő alakja maradt meg (29. kép). A diadalív közepén a kör alakú szírványos medalionban analóg képtípusok alapján a Szentlelket jelképező galamb lehetett látható, de az ábrázolás az 1909-ben ide helyezett Zsolnay -szobortalapzat bevésése miatt megsemmisült. Az angyal alakjának is csak kis részletei maradtak meg: ruhájának, térdelő lábának patronált festéssel készült részlete az alsó keret vonalán, két szárnyának részletei, valamint az angyal előtt kanyargó mondatszalag egy része.

Mária alakjától jobbra valószínűleg Szent István vértanú(?) imádkozó álló alakja látható, fején kerek kővel.

A diadalíven az Angyali üdvözet alatti képsorban hat álló szent alakját ábrázolták. Ezek közül a jobb oldalon három szent alakja maradt meg értelmezhető állapotban (28. kép), míg a bal oldalon álló három szent igen erősen töredékes alakjának részletei alól egy korábbi festett réteg került elő a feltárás során (23. kép), melyen egy belső térben zajló, sokalakos jelenetre látunk rá.

28. kép. A diadalív jobb oldalának festése; a felső képsorban az angyali üdvözet részlete, mellette Szent István protomártír, az alsó képsorban három szent álló alakja maradt meg
Fig. 28. Painting of the right side of the triumphal arch with a detail of the *Annunciation* and a depiction of the protomartyr St. Stephen in the upper row and the standing figures of three saints in the lower

A déli fal délkeleti felén meghatározhatatlan álló alakos ábrázolások voltak, mert ezeken a felületeken nem maradt meg a festés epidermisze, azaz a freskós kötés nem alakult ki megfelelően, ezért a festék lekopott, elenyészett. A hajó déli falán egy lovag és lovának töredékes alakja, és a 20. századi neoromán stílusú ikerablak élesen falba vágott részsűje alatt három szent lábának részletei tárultak fel. A déli fal karzat alatti részén a

Krisztus sírba tétele jelenet került elő. A nyugati falon a karzat alatt a feltámadás jelene-
tének töredékét tártuk fel. Felette a felső képsorban három fekvő formátumú festményt
tudunk viszonylag ép felületi részletekkel feltárni. A karzat jelenleg kettévágja a legszebb
állapotban fennmaradt falképeket (10. kép): a mindeddig még meghatározatlan témájú
bevonulás Jeruzsálembe vagy a Krisztus megkísértése jelenetet (16. kép), tőle jobbra a
Lázár feltámasztása (15. kép) és az utolsó vacsora (32. kép) sokalakos jeleneteit. A karzat
elbontásával lehetőség nyílik majd a falképgyűjtemény összefüggő látványának és teljes
értelmezésének megteremtésére.

A feltárt falképek alapján tett megállapításaink

A gótikus falképek freskó-szekkó technikával készültek. A vizsgálatra küldött anyagok is
alátámasztják helyszíni megfigyeléseinket. A falakon két sorba komponált képeket széles
keretsávok választják el egymástól. Az oxidbarna sávon mészpöttyökkel díszített keret
(30. kép) egyértelműen azonos a Velika Nedelja falain látottakkal.³⁴ A varratok jelenléte a
képsorok felső szélén és a sarkokban egyértelműen jelzi a kifestés felülről lefelé történő

haladási irányát. A nyomok alapján
nem beszélhetünk giornata-hatá-
rokról, napi varratokról, inkább áll-
ványszintenként vakoltak, azaz egy
fal egy állványszintjét festették meg
egy nap alatt.

A bekarcolások sűrű fényben
szintén a freskótechnika tényét
bizonyítják. A festők a dicsfények
dupla koncentrikus köreivel jelölték
ki a megfestendő szentek helyét.
Néhol a keretek vonalát és más
részletek kontúrjait is előre bekar-
colták.

29. kép. A Mária félig lehajtott fejét övező trip-
la dicsfény; arcvonásai, modellálása megfelel
a *trecento* hagyományainak, ruháján lilomos
sablonnal festett minta látható

Fig. 29. Triple glory surrounding the half-bowed
head of the Holy Mary; her facial features and
her representation correspond to the traditions
of the *trecento*, her dress is adorned with a
pattern painted with a lily stencil

A freskókon különböző kialakítású és színű dicsfényeket vehetünk számba, melyek alapján úgy véljük, hogy a nimbuszoknak a középkori festők számára biztosan volt jelentése. A falakon megjelennek síkban fekvő, bekarcolt és festett glóriák, valamint a szám szerint három, vakolatból formált plasztikus glória (28. kép), amelyek felületén festést vagy fémszínezést nem találtunk. A ruhák díszítésére használt patronált minták gazdag gyűjteményt alkotnak, és alkalmasak a művészettörténeti kutatás megsegítésére, azonban e tanulmány keretei nem teszik lehetővé bemutatásukat.

A szemek festéséhez a szőke hajhoz hasonlóan okkersárga pigmentet használtak (ún. szőke szem, 30. kép), és a pupillát nem jelenítették meg. A mandula alakú szem felső és alsó vonala egyik alak esetében sem ér össze, az alsó vonal ugyanolyan hangsúlyos, mint a felső. Az épebben maradt alakok arcszíne vörössel, sárgával és mész használatával, palettán kevert színekkel van modellálva, míg a hajak általában szőkék és hullámosak. A hajviseletek megformálásánál a középén elválasztott hajtincs felfelé fésült. Az ősz haját és szakállat a barna festék felületére hordott meszeléssel imitálták (31. kép). A kezek és lábak erős barna kontúrral készültek (32. kép), melyeken a körmök hangsúlyosan jelennek meg.

30. kép. A haj és az ún. szőke szemek jellegzetes festése
Fig. 30. The characteristic colouring of the hair and the so-called blonde eyes

31. kép. Az időskorú alakokat ősz haj és szakáll, ráncos homlok jeleníti meg; a kép jobb szélén a fehér pöttyös barna keretsáv látható
Fig. 31. Elderly figures are depicted with gray hair, beard, and a wrinkled forehead. The brown frame with white dots appears in the right side of the image

32. kép. Az *Utolsó vacsora*-kép kompozícióján Krisztus alakját az eucharisztia megalapításakor ábrázolják a kenyérre mutatva: „Vegyétek és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem, mely értetek adatik”;³⁵ ez a kép a külső falon ábrázolt Kalászos Krisztussal rokon tartalmú; a hívek a szentáldozás során a kenyérrel és a borral Krisztus testét és vérért veszik magukhoz

Fig. 32. Detail of the 'Last Supper' scene. Christ is depicted pointing to the bread, at the moment of establishing the Eucharist, saying, 'Take this, all of you, and eat of it, for this is my body, which will be given up for you';³⁶ this image is similar in content to the 'Christ with ears of wheat' on the external wall; his followers partake of the body and blood of Christ while eating bread and drinking wine during the Holy Communion

Összegzés

A keszthelyi Szent Miklós-kápolna alapvetően két korszak műalkotásait hordozza: a két gótikus freskóciklus feletti vastag vakolatra 1909-ből származó historizáló-neoromán kifestés készült enyves festéssel. A leromlott állapotú huszadik századi festés rendszere és elemei a feltárást megelőzően dokumentálásra kerültek. A restaurálás első lépéseként feltártuk a templombelsőben a gótikus falképeket. A szentélyben és a kápolna három falán a freskók jelenleg feltárt, tisztított és konzervált állapotban láthatók, esztétikai helyreállítás egyelőre nem történt.

35 A katolikus szentmisék során elhangzó eucharisztikus ima részlete: <https://regi.katolikus.hu/lelkiseg.php?h=42>.

36 For a detail in English of the Eucharistic prayer chanted during Catholic masses, visit <https://todayscatholic.org/the-new-translation-of-the-holy-mass-12/>.

A kiemelkedően kvalitásos falképciklus valószínűen 1375–90 között keletkezhetett, és beilleszthető az internacionális gótika fonalába. A külső falon 2004-ben restaurált falképeket, a Kalászos Krisztus ábrázolás analógiáit Bozóki Lajos és Kovács Gábor művészettörténészek már vizsgálták.³⁷ A kutatást mindenképpen érdemes tovább folytatni, hiszen lenyűgözően gazdag, Krisztus életét és más szenteket ábrázoló képsorokat tártunk fel. A festői ismertetőjegyeket vizsgálva a mai Szlovénia területén elhelyezkedő több másik freskóval való részbeni azonosságot, hasonlóságot véltünk felfedezni.

Az első építési periódusból megmaradt falkép festése kezdetlegesebb. Ahol nagyobb felület tárult fel, ott színpompás, díszítőkedvvel megfestett háttérrel és apró alakokat láthatunk. A sokalakos figurális kép jelenléte már önmagában is elég jelentős, hiszen bizonyítja a templom jóval korábbi keletkezését.

A teljes restaurálás koncepcióját a korszakok együttes bemutatásával képeltük el (22. kép). A gótikus falképek dominanciája mellett a Vaszary Kolos emlékéhez kötődő, 20. század eleji dekoratív kifestés jelenhetne meg az északi falon, a kriptában, a hajó síkmennyezetén és a meglévő ólmozott üvegablakok körül.

A 2000 óta húzóódó teljes helyreállítás felé fontos és nagy lépést tettünk meg: 22 év kellett ahhoz, hogy megismerjük a ránk maradt 14. századi freskóciklus pontos kiterjedését és a gótikus falképek kiváló minőségét, művészi értékeit. A kuriózumnak számító műemlék épületben a megmutatható értékek immár meghatározzák a fő szempontokat, a rangsorolást és az időbeli prioritást az épület jövőbeli teljes helyreállításához, melyhez azonban jelentősebb anyagi támogatásra és nagyon erős szándéokra lenne szükség.

Irodalom

- Dr. Bozóki L. 2022. *Keszthelyi Szent Miklós-temetőkápolna, Műemléki Értékleltár és Építéstörténeti Dokumentáció*. Budapest.
- Gaylhoffer-Kovács G. – Bozóki L. 2011. A keszthelyi Szent Miklós-kápolna déli homlokzatának gótikus falképei. *Magyar Műemlékvédelem* 15, 111–139.
- Koppány T. – Péczely P. – Sági K. 1962. *Keszthely*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- Nemessányi K. 1993. *Berardino Mezzastris: Loreto-i Madonna*. Diplomamunka, Magyar Képzőművészeti Főiskola.
- Nemessányi K. 1994. Kalcium-oxalátok előfordulása és kialakulása falképeken és köveken. *Műtárgyvédelem* 23, 39–54.
- Nemessányi K. 2001. *Keszthely, temetőkápolna. Restaurálási beszámoló és dokumentáció a belső felületeken elvégzett falkutatásról*. Budapest.

37 Gaylhoffer-Kovács – Bozóki 2011.

- Nemessányi K. 2004. *Keszthely, Szent Miklós-temetőkápolna külső falképei*. Restaurálási dokumentáció.
- Nemessányi K. 2022–2023. *Keszthely, Szent Miklós-kápolna külső és belső középkori falképegyüttes*. Restaurátori dokumentáció.
- Vihart A. 2022. *Restaurátori vizsgálati dokumentáció. Keszthely, Szent-Miklós kápolna, a középkori falfestmények mikroszkópos vizsgálatai és anyagvizsgálatai*. Budapest.

Exploration and conservation of the external and internal medieval mural paintings of the St. Nicholas chapel in Keszthely

Klára Nemessányi

224

Műtárgyvédelem • 40

The exterior and interior walls of the medieval church in the Szent Miklós (St. Nicholas) cemetery in Keszthely were once covered by lavish Gothic frescoes. After the Ottoman occupation, the church stood abandoned and was in ruins for a long time before having been rebuilt in Baroque style in 1717 and renewed in 1775. In 1909, the chapel was transformed into a burial place for Archbishop Kolos Vaszary (born in Keszthely): the building received a Neo-Romanesque exterior, and the interior and the Vaszary crypt were covered with decorative and figurative painting. The building was used as a cemetery chapel during the 20th century, but by the turn of the millennium, its condition had deteriorated seriously and it became unusable. During the external architectural reconstruction, Gothic frescoes depicting six standing figures were discovered on the outer walls of the sanctuary; these were conserved/restored in 2004. The correction of the slightly worn retouches and a repeated hydrophobising treatment became necessary for further protection and aesthetic reasons by 2022. After that, the early 20th-century paintings of the interior had been documented for the archives before their removal to expose further parts of the lavish Gothic murals. The two rows of frescoes in the nave depict the life of Christ, while the ones in the sanctuary include some standing figures of saints and a *Maiestas Domini* image. The revealing of the murals was problematic for more than one reason: we had to remove the cement-based adhesive of the tiles applied to the plinth in 1909 and the calcium oxalate crust that had formed on some deteriorated murals. The formation of this crust may be connected with the presence of lichens in the building, which released oxalic acid, thus promoting the accumulation of an insoluble crust containing calcium oxalate. The crust was likely made harder by a fire that broke out in the church building.

A thick layer of plaster admixed with stone dust and two thinner, 18th-century lime plaster strata were removed mechanically from the surface of the medieval paintings. After crust thinning, citric acid solutions were used to make the frescoes visible. The exploration, cleaning, and conservation were successful and, in our hopes, the aesthetic reconstruction of the frescoes can also take place in the near future, following an archaeological excavation and the dismantling of the gallery that now cuts the Gothic murals in two.

Szerző / Author

Nemessányi Klára

Munkácsy Mihály-díjas festményrestaurátor-művész / Mihály Munkácsy

Award-winning Painting Conservator MA

Egyéni vállalkozó / Freelancer

klaranemessanyi@gmail.com